

INTELLECTUAL AUTONOMY AND SOCIALISM: CHANGING CONCEPTIONS OF SOCIALISM IN BİRİKİM REVIEW

YILDIRIM ERBAŞ

Dr., İstanbul Rumeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Mail: yildirim.eras@rumeli.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8835-5532>

ABSTRACT

It is possible to say that the sociology of intellectuals, in addition to the basic problematic of defining a class position for intellectuals, may also have another issue of identifying the social conditions of intellectuals' transition between an independent/autonomous position and an engaged position and its effects on intellectuals' thinking. In this case, we can assume that an intellectual group or intellectual movement can change its class positioning in different historical and social conditions. When intellectuals move towards an autonomous/independent position, it is possible to detect a certain care towards the intrinsic nature of intellectual activity. In this study, the intellectual transformation of the writers of Birikim review, which has been one of the important intellectual channels of socialist thought since 1975, after 1989 is analyzed in terms of the aforementioned claims of the sociology of intellectuals. The authors of Birikim review, who preferred to remain in an intellectual position linked to the class movement between 1975-1980, seem to have preferred to define themselves as an autonomous intellectual movement in the post-1989 conditions when the class movement weakened, the expectation of a revolution disappeared, the effectiveness of the international socialist movement disappeared and neoliberal cultural hegemony spread. The demand for autonomy by the writers of Birikim review can be identified in their changing understanding of socialism. The demand for autonomy, which can be traced in the desire to define socialism with a content aimed at expanding its capacity for inclusion and in the importance given to the secular imagination in defining socialism as a kind of modernism, is in line with the prediction of the sociology of intellectuals.

Keywords: Intellectuals, Sociology of Intellectuals, Intellectual Autonomy, Socialism, Birikim Review.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 15.04.2024
Kabul Tarihi: 20.05.2024
Yayın Tarihi: 15.06.2024
Yayın Sezonu: Ocak-Haziran

Makaleye Atıf Bilgisi

ERBAŞ Yıldırım, (2024). "Entelektüel Özerklik ve Sosyalizm: Birikim Dergisi'nde Değişen Sosyalizm Tasavvurları".
Muhafazakâr Düşünce Dergisi. Yıl: 20 Sayı: 66. (320-339)

muhafazakârdüşünce • yıl: 20 - sayı: 66 • Ocak-Haziran 2024

ENTELEKTÜEL ÖZERKLİK VE SOSYALİZM: BİRİKİM DERGİSİ'NDE DEĞİŞEN SOSYALİZM TASAVVURLARI

YILDIRIM ERBAŞ

Öz

Entelektüeller sosyolojisinin, entelektüellere sınıfsal bir konum tanımlayan temel sorunsalının yanında, entelektüellerin bağımsız/özerk bir konum ile angaje bir konum arasındaki geçişlerinin toplumsal şartlarını ve bunun entelektüellerin düşünceleri üzerindeki etkilerini tespit etmek gibi bir başka meselesinin olabileceğini de söylemek mümkündür. Bu durumda bir entelektüel grubun veya entelektüel hareketin farklı tarihsel ve toplumsal koşullarda sınıfsal konumlanmasını değiştirebileceğini varsayabiliriz. Entelektüeller özerk/bağımsız bir konuma yönediklerinde entelektüel faaliyetin içsel doğasına yönelik belirli bir özen gösterdiklerini tespit etmek mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada, 1975 yılından bu yana sosyalist düşüncenin önemli entelektüel mecralarından biri olan Birikim dergisi yazarlarının 1989'dan sonra geçirdikleri düşünsel dönüşüm entelektüeller sosyolojisinin bahsi geçen iddiaları açısından ele alınmıştır. 1975-1980 yılları arasında sınıfsal harekette bağlı bir entelektüel pozisyonda kalmayı tercih eden Birikim dergisi yazarları, sınıfsal hareketin zayıflaması, bir devrim beklentisinin ortadan kalkması, uluslararası sosyalist hareketin etkililiğinin ortadan kalkması ve neoliberal kültürel hegemonyasının yayıldığı 1989 sonrası şartlarda, özerk bir entelektüel hareket olarak kendilerini tanımlamayı tercih ettikleri görülmektedir. Birikim dergisi yazarlarının özerklik talebini değişen sosyalizm anlayışlarında tespit etmek mümkündür. Sosyalizmin dâhil etme kapasitesini genişletmeye dönük bir içerikle sosyalizmi tanımla isteğinde ve sosyalizmi bir tür modernizm olarak tanımlarken seküler tahayyüle verilen önemde izleyebileceğimiz özerklik talebi, entelektüeller sosyolojisinin öngörüsüne uygundur.

Anahtar Kelimeler: Entelektüeller, Entelektüeller sosyolojisi, Entelektüel özerklik, sosyalizm, Birikim Dergisi

Giriş

1975 yılında başladığı yayın hayatına 1980 askeri darbesi nedeniyle 1989 tarihine kadar ara vermiş, 1989'dan itibaren aralıksız olarak aylık bir sosyalist siyaset ve kültür dergisi olarak bugüne kadar varlığını sürdürme başarısı göstermiş Birikim dergisinin 1975-1980 yılları arasındaki 5 yıllık ilk yayın dönemiyle 1989'da başlayan yaklaşık 35 yıllık ikinci yayın dönemi arasındaki farkları değerlendirmeyi sürdürmek bugün itibariyle anlamlı görülmeyebilir. 5 yıllık bir yayın dönemiyle 35 yıllık bir yayın dönemi arasındaki niceliksel farklar ve belirli bir olgunlaşmaya bağlı niteliksel ilerlemeler olduğu dikkate alınırsa 1970'li yıllara tekabül eden ilk 5 yılın derginin siyasi görüşlerini değerlendirmek açısından sahip olabileceği ağırlığın azalmış olduğu düşünülebilir. Birikim dergisini iki dönemindeki süreklilikler veya farklılıklar çerçevesinde ele almanın hala bir açıklayıcılık değeri varsa bu belki de dergiyi entelektüeller sosyolojisinin entelektüel sınıfsal durumu açısından değerlendiren problematiği çerçevesine yerleştirmekle gerektirilebilir.¹

Birikim dergisinin her iki dönemi arasında süreklilikler kadar belirli bir kopuş eğiliminin görülmesi entelektüellerin farklı bağlamlarda sınıfsal açıdan kendilerini farklı bir konuma yerleştiriyor olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Sosyalist hareketin entelektüel platformu olma maksadıyla geleneksel bir sosyalist söylemin (Marksizm-Leninizm) içinden konuşmaktan (1975-1980), 1989 sonrasında sosyalist hareketin ortadan kalkışıyla birlikte sosyalizmi yeniden tanımlamak ve sosyalizmin dahil etmek kapasitesini genişletme eğilimindeki bir tür “modernizm olarak sosyalizm” fikrine geçmek, entelektüel bir hareketin bir sınıfın (sınıfsal hareketin) parçası olmaktan özerk/bağımsız bir toplumsal kategoriye çekilmesi olarak anlaşılmalıdır. Birikim dergisi sosyalist toplumsal hareketlerin etkin olduğu ve bir devrim beklentisinin hala cari olduğu bir bağlamda angaje bir entelektüel hareket olarak ortaya çıkmışken, 1989'dan sonra –sol hareketlerin etkisinin azaldığı ve Sovyet sosyalist deneyiminin ortadan kalkmaya başladığı bir bağlamda tüm sosyalist hareketleri ve sosyalist ideolojiyi yeniden ele almakla işe başlayacağını ilan ederek bir tür özerk/bağımsız pozisyona çekilmektedir.

Bu yazı üç bölümden oluşuyor. Birinci bölümde entelektüeller sosyolojisi konusundaki literatürde yer alan tartışmalar değerlendirilecektir. Entelektü-

1 Birikim dergisi konusunda yazılan makalelerde 1975-1980 ile 1989'dan sonra başlayan yayın dönemleri arasındaki ilişkileri ele almak ve derginin siyasi görüşlerini bu çerçeve içinde değerlendirmek oldukça işlevsel olmuştur. Bu yazının ilerleyen kısımlarında görülebileceği gibi Birikim yazarları da bu değerlendirme usulünü sürdürmüşlerdir. Ayrıca Birikim dergisinin editoryal kadrosunda yer almamış olsalar dahi makale ve kitapları Birikim dergisi ve ilgili yayınevlerinde yayınlamış isimlerin yazmış oldukları makaleler de bu çerçeve içerisinde yazılmıştır. Bkz. Arğın, 2008 ve Türk, 2010; krş. Erbaş, 2020.

eller sosyolojisinin temel sorunsallarından biri, entelektüelleri belirli sınıfsal konumlara yerleştirmek olmuştur.² Alanın kurucu diyebileceğimiz eserlerde entelektüele atfedilen sınıfsal konumun oldukça normatif bir iddia olduğu görülmektedir. Ayrıca entelektüeller sosyolojisinin temel bir sorunsalının, entelektüellerin belirli bir sınıfsal konumdan farklı konumlara geçebiliyor oluşu ve bunun toplumsal ve entelektüel şartları olduğunu belirtmek gerekir. İkinci bölümde, Birikim dergisinin her iki dönemi arasındaki düşünsel gelişimi ele alınacaktır. Bu düşünsel gelişimde sürekliliklerden ziyade değişimlerin çok daha fazla belirleyici olduğuna dikkat çekilecektir. Düşüncedeki değişimlerle, entelektüellerin sınıfsal açıdan kendilerini konumlandırmaları arasında belirli bir ilişki vardır. Bu ilişki Birikim dergisi örneğinde gösterilebilir. Entelektüeller özerk/bağımsız bir toplumsal/sınıfsal konuma geçtiklerinde entelektüel faaliyetin içsel doğasına çok daha fazla özen gösterdikleri görülmektedir. Entelektüeller sosyolojisinde bulabileceğimiz bu iddianın Birikim dergisi yazarlarında³ da görülebileceği son bölümün konusunu oluşturacaktır.

Entelektüeller Sosyolojisi

Entelektüellerin rol ve işlevleri toplumsal sınıflarla veya siyasi elitlerle kurdukları ilişki açısından tanımlanır. Entelektüeller sosyolojisinde entelektüelin sınıfsal durumu açısından üç farklı yaklaşım bulunmaktadır (Kurzman ve Owens, 2002). Akademisyen, öğretmen, sanatçı, yazar, yayıncı, edebiyatçı, gazeteci, bürokrat ve çeşitli alanlardaki profesyoneller ve uzmanlar entelektüeller kategorisine dâhil edilerek bu meslek mensuplarının belli bir sınıf oluşturdukları bu iddialardan birincisidir (Benda, 2011). İkinci yaklaşıma göre ise entelektüeller farklı sınıflara (burjuva veya işçi sınıfı) ya da bir şekilde muhalif veya hâkim iktidar elitine dahil edilirler (Gramsci, 2010: 373-400). Entelektüellerin sınıfsal konumuna ilişkin son bir görüş ise entelektüellerin herhangi bir sınıflılığı temsil etmediği, sınıflar üstü bir konumda yer aldığıdır. Sahip olduğu kültürel sermayenin niteliği sayesinde toplumsal çatışmalardan özerk kalma becerisi göstermesi mümkün olan entelektüeller

2 Bir başka sorunsal entelektüel ile iktidar arasındaki ilişkiler konusundadır. Türkiye’de entelektüeller konusundaki çalışmaların çoğunlukla bu ikinci sorunsala bağlı kaldığı iddia edilebilir. Bkz. Şahbaz, 2019.

3 Birikim dergisi editöryal bir kadroya ve sürekli yazarlara sahip bir dergidir. 1975 yılından itibaren hem editöryal kadro içerisinde yer almış hem de derginin sürekli yazarları olmuş isimlerin başlıcaları şunlardır: Ömer Laçiner, Murat Belge, Ahmet İnsel ve Tanel Bora. Bu yazıda “dergi yazarları” denildiğinde kastedilen bu isimler olacaktır. Bu yazıda, bu isimlerin ağırlıklı olarak Birikim dergisinde yayınlanmış makaleleri esas alınmıştır. Birikim dergisinde yayınlanan makaleler aynı yazarların derleme kitaplarında yer aldığına, makalelerin son hallerine başvurmak adına ilgili kitaplara atıf yapılmıştır.

bu çatışmalar karşısında bir hakem rolü oynayabilirler (Mannheim, 2002). Kısacası, belirli mesleklerden insanları (entelektüelleri) sahip oldukları ortak özellikler nedeniyle bir sınıf olarak mı, sınıflara veya siyasi elit gruplara angaje bir toplumsal grup olarak mı yoksa sınıflar üstü bir tür aracı olarak mı görmek gerektiği entelektüeller sosyolojisinin başlıca sorunsallarından biridir.

Entelektüele atfedilen toplumsal/siyasal rol veya işlevin kaynağında entelektüellerin sahip olduğu kurumsal bilgi, paylaştığı ortak kültürel formasyon ve uzmanlıktan kaynaklanan kültürel sermaye vardır. Entelektüeller, sahip oldukları uzmanlık bilgisi, kültürel donanımları, fikirleri formüle etme ve ifade etme yetenekleri sayesinde toplumda ayrı bir toplumsal kategori olarak öne çıkmaktadırlar. Bu sayede toplumsal bir grup olarak sahip oldukları kültürel sermayeyi zaman zaman belirli siyasi hareketlere veya sınıflara angaje olarak bazı durumlarda ise özerk (sınıfsız/sınıflar üstü) veya bağımsız (bir sınıf olarak) bir pozisyonda kalmayı yeğleyerek kullanırlar. Entelektüelin sınıfsal durumuna ilişkin yazanların sonuç kanaatinin açıkça normatif olduğunun altını çizmek gerekir. Yazarların bu normatif kanaatlerini ifade ettikleri yerde aynı zamanda entelektüellerin sınıfsal konumlarına dair alternatif durumların fiili varlığını da kabul ettikleri görülmektedir. Antonio Gramsci, sınıflara angaje organik entelektüelin karşısına kendi başına sınıf özelliği taşıyan geleneksel entelektüeli yerleştirirken, her ne kadar geleneksel entelektüeli tarihin aşılması bir anına özgülemiş olsa da, onun çağdaş koşullardaki varlığını tam anlamıyla reddetmemektedir. Benzer bir şekilde Julien Benda da idealize ettiği bağımsız bir sınıf teşkil eden entelektüellerin karşısında yer alan farklı sınıflarla ilişki içindeki entelektüelin modern çağlardaki yükselen varlığından şikâyet etmektedir. Aynı şekilde Karl Mannheim'da serbestçe süzülen entelektüeller bir olasılık olarak öne çıkartılır ve fakat farklı türden davranacak, yani sınıfsal angajmanı olan entelektüellerin varlığı da her daim söz konusu olabilmektedir. Entelektüeller sosyolojisinin sorunsalını, bu üç ismin entelektüellerin sınıfsal durumuna dair normatif iddialarını karşılaştırmak suretiyle belirlemekten ziyade, üç ismin de –sadeleştirmek gerekirse– iki tür –özerk veya bağımsız ve belirli sınıf ya da elit gruplara bağımlı– entelektüelin farklı koşullarda bu iki sınıfsal pozisyondan birine yöneldiğini tespit ettiklerini dikkate alarak belirlemek de işlevsel olabilir.

Her üç ismin de entelektüeller için tek bir sınıfsal konum olasılığı sunmadığını, farklı koşullarda entelektüellerin sınıf bağımlı bir durumda bulunabilecekleri gibi özerk veya bağımsız bir kategoride de yer alabileceklerini kabul ettikleri açıktır. Bir toplumdaki entelektüel grupların hangi sınıfa/elit gruba angaje olacağı veya olup olmayacağı farklı toplumsal koşullarca belir-

lenebileceği gibi aynı tarihsel koşullarda farklı entelektüel grupların sınıfsal durum tercihi konusunda farklı davranabileceği kabulü üç isimde de yer bulmaktadır. Entelektüeller sosyolojisinin, entelektüelin sınıfsal durumuna ilişkin bu kararsızlığı entelektüelin sahip olduğu entelektüel formasyonun niteliğine atfedilen değerle ilgilidir. Mannheim ve Benda (özerk veya bağımsız) ile Gramsci'nin (bağımlı) arasındaki fark, entelektüeli tanımlarken kullandıkları kriterde bulunabilir. Mannheim ve Benda entelektüel faaliyetin içsel doğasından kaynaklanan özelliklerle entelektüeli tanımlamayı yeğlerken, Gramsci özellikle entelektüelin toplumsal rolüne ve dolayısıyla toplumsal sınıflara sunacakları teknik desteğe odaklanmaktadır. Gramsci, entelektüeli eğitiminden ve entelektüel formasyonundan yola çıkarak tanımlamanın mümkün olmadığını, bunun yerine toplumsal konumu (rol ve işlevi) itibarıyla tanımlamanın doğru olacağını söylemektedir (2010: 304). Mannheim ve Benda ise entelektüeli aldığı eğitim ve dolayısıyla sahip olduğu entelektüel formasyon üzerinden tanımlamaktadırlar. Mannheim ve Benda için entelektüelin sahip olduğu entelektüel formasyon (ya da kültürel sermaye) onların özerk veya bağımsız olmalarını sağlayan cevherdir. Gramsci bu tür bir yaklaşımı idealistçe bulduğundan entelektüeli toplumsal konumu içinde incelemeyi uygun görmekte ve böylece sınıflara bağımlı organik bir konum atfetmektedir. Anlaşılan o ki, entelektüeli özerk veya bağımsız bir pozisyonda görenlerin entelektüel faaliyetin içsel doğasına (kültürel sermaye) çok daha fazla önem vermektedirler.

Bu noktada entelektüel faaliyetin içsel doğasından kastedilenin ne olduğunu belirlemek gerekmektedir. Mannheim, modern tahayyülün üç aşamadan geçerek oluştuğundan bahseder. O'na göre, başlangıçta zaman üstü normları keşfeden ancak zamanla burjuvazinin normları olduğu anlaşılan Mutlak Aklın hâkim olduğu aşamadan, zaman üstü normları göreceleştiren (her türlü doğruluk iddiasını tarihselleştiren) Mutlak Tarih kavramına geçilir. Son aşama ise sosyolojik tahayyülün bunlara eklendiği ve hâkim olduğu aşamadır. Sosyolojinin, ortaya attığı yalın soruyla tarihin yerini aldığı söylenebilir: “Yeni normlar yaratıp eskileri geçersiz kılan bu sürekli yön değiştirme kimin eseridir ve bu kimin tarihidir?” Mannheim'a göre, “[d]eğişikliğin gerçek faili insandır.” (2017: 124-125). Bu “toplumsal varoluş bilinci” (2017: 127) toplumun ve düşüncenin sekülerleşmesine eşlik eder (2017: 154-55). Entelektüel, sahip olduğu sosyolojik tahayyülle “görünümlerin ardını ve ötesini araştırma, mutlaklara yaslanan sabit dayanak noktalarını yıkma” yeteneğini ortaya koyabilir. Sosyolojik kavrayış o kadar belirleyici olacaktır ki, “tartışma ne kadar açık ve özgür olursa sosyoloji hem köktenciler hem ılımlı-

lar hem de muhafazakârlar için kendi kendilerini meşrulaştırmanın zorunlu bir zemini haline gelir” (2017: 126). Ayrıca entelektüeller, farklı toplumsal sınıflardan gelmeleri ve aldıkları eğitimle edindikleri sosyolojik tahayyülün karakteri nedeniyle toplumun çok kutupluluğunu görebilir ve bütünsel bir yönelime de toplumu sadece kendileri ulaştırabilir. Toplumsal olarak bağlantısız (toplumsal olarak serbestçe süzülen) entelektüellerin (Mannheim, 2002: 178) özerk bir toplumsal grup olarak varlığının ve öneminin arkasındaki gerekçe kısacası sahip olduğu seküler tahayyül ve bu tahayyül sayesinde ulaştığı bütüncül bakış açısıdır.

Entelektüelin bağımsızlığını savunan ve ona “hakikati/doğruyu söylemek” (Benda, 2011: 68) misyonu atfeden Benda da aslında entelektüelde benzer bir seküler tahayyül ve eylem olanağı görmektedir. Entelektüelden “yansız ve metafizik bir varoluş tarzı” (2011: 34) ve “Benim yurdum bu dünya değil!” (2011: 38) demesini bekleyen, onun yaşamının “ebedi şeyler arayışı” (2011: 40) içinde ve “varlığın genel hallerini keşfetmeye” (2011: 80) adanmış olmasını isteyen, bu görüşleriyle entelektüele yönelik belki de –Gramscici anlamda– en gelenekselci tutumlardan birini sergileyen (entelektüelin modern çağda bahsi geçen geleneksel vasıflarına ihanet ettiğini ifade eden) Benda, hakikate aslında edimsel bir içerik vermek istemektedir. Benda, entelektüeli toplumsal olana aşkın vasıflarla donatmış görünse bile, entelektüelin kamusal meselelere müdahil olduğu için suçlanamayacağını, eğer evrensel bir ilkeyi pratik bir mesele üzerinden dile getiriyorsa görevini yerine getirmekte olduğunu savunmaktan da geri durmaz. Dreyfus Olayı’ndaki Zola’nın tavrını da bu yüzden onaylar (2011: 43). Çünkü Benda’ya göre, “Hakikate ulaşma arzusuyla yanıp tutuşan bir insan” (2011: 60) olarak entelektüel, özellikle “genel geçer olandan farklı konuşmaları” (2011: 60) dillendirebildiği ölçüde kendi varlığını ortaya koymuş olur. Diğer taraftan, herhangi bir dine, millete, siyasi gruba bağlanabilir entelektüel, ancak “bağlandığı şeyi yargılamaya [da] muktedir” olmalıdır (2011: 48). Bağlı olduğu grubu veya eğitimsiz geniş halk kitleleri tarafından övülen entelektüel ise görevine ihanet etmektedir. Hâlbuki entelektüel, “sıradan insanların (...) siyasi (pratik) ihtiraslarını dizginleme –en azından bu insanları mahcup etme– rolünü” oynayabilmelidir (2011: 121-122). Entelektüeller, “aydın olmayanlara onları rahatsız edecek doğruları söyle[dikleri] ve kendi huzuru pahasına bunun bedelini ödeme[yi]” göze aldıkları için entelektüeller olarak tanınırlar (2011: 70). Kısacası entelektüel herhangi bir toplumsal, milli, dini, politik vs. bünyenin bir parçası olmayı tercih edebilir ancak onu tanınabilir kılan özellik kendi millette, dinine, politik ya da toplumsal grubuna karşı aldığı eleş-

tirel mesafedir. Böyle yaparak o, sahip olduğu toplumsal konumu/statüyü riske atmış, belki işini/geçim kaynaklarını kaybetme tehlikesiyle karşılaşmış, hürriyeti tahdit edilmiş, hatta ölüm tehdidi altına girmiş olabilir. Bu risklere rağmen, entelektüel, eleştirel mesafesini koruyup kendi toplumsal/siyasal grubunu dahi karşısına alabiliyorsa kendi tanımına uygun davranmış olur. Entelektüelin doğruyu/hakikati söylediğinin kanıtı da bu dürüst ve cesur ediminde gizlidir. Başka bir deyişle, dayandığı fikirlerin evrensel içeriğine güvenerek toplumsal meselelere eleştirel müdahalelerde bulunuyor ve bunu kendi refahı ve konforu pahasına yaptığını biliyorsa entelektüelin doğru söylediğinden (hakikati temsil ettiğinden) emin olabiliriz. Benda'ya göre, bütün bu hasletleridir ki bir sınıf olarak entelektüelden bahsedebilmemizi mümkün hale gelebilmektedir. Entelektüeli tanımlanabilir kılan, oynadığı toplumsal rolden önce, sahip olduğu entelektüel formasyonun doğasıdır.

Her iki yazardan anlaşıldığı kadarıyla, entelektüellerin sahip oldukları kültürel sermaye onlara, hem insanı toplumsal gerçekliğin temel faali olarak gören seküler bir tahayyül biçimini –dolayısıyla toplumsal gerçekliğe dair ampirik ve normatif kesinliklerin (evrensel ilke ve geçerliliklerin) olamayacağını- hem de bu gerçekliğe dair hakikati ifade etmek gibi ilkiyle çelişir görünen bir görevi vermektedir. Seküler (sosyolojik) tahayyül sayesinde entelektüel hem toplumsal gerçekliğin insan eseri olduğunu ve değişimin esas olduğunu bilir hem de bu gerçekliğin arkasındaki gelişmeleri keşfedebilme yöntemine sahip olur. Öyleyse toplumsal gerçekliğe dair ifade ettiği hakikat bu gerçekliğe aşkın değildir. Alvin W. Gouldner'in ifadesiyle söylersek, “eleştirel söylem kültürü”ne sahip entelektüel, söylediği sözün doğru olmayabileceğini de kabul etmektedir. Ancak diğer taraftan, eleştirel söylem kültürü, “konuşanın savlarına haklılık kazandırmak için kişiliğine, otoritesine veya toplumdaki statüsüne” dayanmaz; “öne sürülen argümanlar temelinde, seslenenlerin gönüllü onayını sağlamayı tercih eder.” (1993: 47-48). Eleştirel söylem kültürü, entelektüellerin ideolojisidir; “kendilerini yeni bir elit konumuna getirmeyi hedefleyen bir dizi gizlenmiş talebi temsil ed(er)” (1993:54). Entelektüel aktivitenin içsel doğası (kültürel sermaye) doğrudan doğruya özerk veya bağımsız bir toplumsal kesim/sınıf/elit olma bilincini ve bunu talep etme eylemini yerine getirmek için gereklidir.

Gramsci ise entelektüel faaliyetin içsel yönüne, doğruyu söylemek, hakikati ifşa etmek gibi entelektüel faaliyetin içeriğine dönük özelliklerine değil, entelektüelin sosyal ilişkiler ağı içerisindeki konumuna bağlı olarak oynadığı role veya gördüğü işleve odaklanmamız gerektiğini söylüyor. Zaten bu yüzden olacak ki, entelektüelin kendisini bağımsız ve özerk bir grup/sınıf olarak

konumlandırmasını hatta sınıflar üstü bir yere konumlandırılmasını ciddiye almayıp idealist/ütopik bir görüş olarak yaftalıyor (2010: 313). “Ekonomik üretim dünyasında temel bir fonksiyonun başlangıç bölgesinde ortaya çıkan her toplumsal grup kendisiyle beraber sadece ekonomik alanda değil sosyal ve politik alanda da ona türdeşliğini ve fonksiyonunun farkındalığını veren organik olarak bir veya daha fazla entelektüel tabakası yaratır” (2010: 301). Kapitalist girişimci örneğin, kendisiyle beraber endüstri teknisyenini, politik ekonomi uzmanını, yeni kültürün ve yeni hukuk sisteminin örgütleyicisini de yaratır. Gramsci, kapitalist girişimcinin yalnızca girişimcilik yeteneğiyle değil birçok yönetim ve teknik beceriyle donanmış olması gerektiğinin altını çiziyor. İşletmenin ve bu işletmelerin sahipleri olarak girişimcilerin (kapitalistlerin) bir sınıf olarak toplumla, devletle vs. ilişkilerinin düzenlenmesi gerekiyor. Girişimcilerin en azından elit bir azınlığı veya bu işe memur edecekleri kişiler, kapitalist işletmelerin toplum ve siyasetle olan ilişkilerini örgütlemelidirler. Entelektüelin fonksiyonu da bu noktada ortaya çıkıyor: “Her yeni sınıfın kendisiyle birlikte yarattığı ve gelişimi boyunca özenle işlediği organik aydınlar, esas itibarıyla yeni sınıfın ön plana çıkardığı yeni sosyal modelin temel aktivitesinin kısmi yönlerinin ihtisaslaşmalarıdır” (2010: 302). Entelektüeller, ayrıca toplumsal rızanın üretilmesinde ve devletin baskı aygıtlarında görev alarak “dominant grubun sosyal hegemonyasının ve siyasal yönetiminin ast fonksiyonlarını yerine getiren yardımcılardır/ vekilleri[...].” rolünü oynamaktadırlar (2010: 306). Diğer taraftan Gramsci entelektüelin saf bir teknisyen konumunda kalmaktan kurtulmak ve lider/yönetici olabileceği bir konuma gelebilmek için “tarihin hümanistik kavrayışı”na ulaşması gerektiğinin altını çiziyor (2010: 321-322). Yine de Gramsci'nin entelektüele belirli sınıfların yardımcısı olmak dışında bir toplumsal rol vermek istemediği aşikârdır.

Gramsci'nin yaklaşımını sürdüren Jean-Paul Sartre'ın entelektüeli sınıfsal olarak konumlandırması, entelektüelin sahip olduğu formasyonun niteliğiyle toplumsal rolü arasındaki ilişkiyi göstermesi ve özerk ve angaje roller arasındaki ayrımı değerlendirmesi açısından ilginçtir. Sartre, bir taraftan entelektüele evrensel bilgi metoduna sahip olma özelliği atfediyor, diğer taraftan ise onun tek başına evrenseli temsil edemeyeceğini söylüyor. Entelektüel aktivitenin içsel yönü tek başına entelektüeli evrenseli temsil edebilecek bir toplumsal konuma taşıyamıyor. Sartre'a göre, entelektüeller, Aydınlanma çağındaki doğuşu itibarıyla bağımsız bir sınıf oluşturmamışlardır. Egemen sınıfın bir parçasıdırlar. Ancak 19. yüzyıldan itibaren entelektüelin toplumsal koşulları ve bu koşullarla yaptığı işin niteliği arasındaki çelişkinin

giderilemez oluşu nedeniyle bilgi teknisyeninin entelektüel dönüşme yolu açılıyor. Entelektüel, kendisini yaratan ve besleyen sınıfa karşı mevzilenmeye başlıyor. Bu durumda, entelektüeller, bağımsız bir karakter edinme veya karşı tarafa geçme seçenekleriyle karşılaşır. Entelektüelin ayırt edici vasfı ise bir bilgi teknisyeni olarak sahip olduğu evrensel bilgi üretme kapasitesidir. Bu vasfıyla burjuvazinin ona yüklediği entelektüel görev arasındaki çelişkiye katlanamayıp bunu ifade ettiğinde bu kez “üstüne vazife olmayan şeylerle ilgilenen” bir kişi sıfatıyla anılmaya başlar. Bir anlamda doğru bilinene, doğru olarak bilinmesi istenene farklı bir açıklama getiren (çomak sokan) bir sıfatla ya da işlevle anlamak gerekir entelektüeli (2015: 15-37). Sartre’a göre entelektüelin önce kendisini yaratan sınıftan ayrılması gerekir. Entelektüeller, başlangıçta burjuvazinin öncülüğünde kurulan dünyada evrenseli temsil ettiklerini düşünüyorlardı. Bunun yanlışlığını fark ettiklerinde yani kendi tekilliklerini kavradıklarında burjuvaziden ayrılabilirler artık. Ancak bu, entelektüelin hala bir evrenselliği temsil etmediğini de anlamasına yol açacaktır. Entelektüel son tahlilde evrensel yönetime sahip olsa da evrenseli temsil edemez. Bunu yapmak istiyorlarsa gerçek evrenseli temsil etme özelliğine sahip işçi sınıfına angaje olmalıdır. Entelektüeller, “gelecek evrenseli” işçi sınıfıyla kurabilir. Tabii kendini silme pahasına (2015: 39-67). Anlaşılan Sartre, entelektüelin sahip olduğu kültürel sermayenin içsel doğasına dair Mannheim ve Benda gibi bir yaklaşıma sahip olsa da, bir noktada tıpkı Gramsci gibi, entelektüel toplumsal olarak angaje bir rol verme gereğini duymaktadır.

Buraya kadarki değerlendirmelerden yola çıkarak entelektüeller sosyolojisine dair üç hususun öne çıktığını söylemek mümkündür. (1) Birincisi, entelektüeller üzerine yazılan ilk temel kaynakların sınıfsal açıdan entelektüeli ampirik olarak tek bir olasılığa bağlı biçimde tanımlamadıkları görülebilir. Entelektüellere belirli bir toplumsal konum atfettiklerinde ise normatif bir yargıda buldukları çok açıktır. (2) Dolayısıyla entelektüeller sosyolojisinin, entelektüellere sınıfsal bir konum tanımlayan temel sorunsalının yanında, entelektüellerin bağımsız/özerk bir konumla angaje bir konum arasındaki geçişlerinin toplumsal şartlarını ve bunun entelektüellerin düşünceleri üzerindeki etkilerini tespit etmek gibi bir başka meselesinin olabileceğini de söylemek mümkündür. Entelektüelin sınıfsal durumuna ilişkin normatif tespitler yapan yazarların hem tarihsel olarak hem de mevcut durum açısından alternatif sınıfsal durumların varlığını kabul etmesinden yola çıkarak, aynı entelektüel grubun veya entelektüel hareketin farklı tarihsel ve toplumsal koşullarda sınıfsal konumlanmasını değiştirebileceğini varsayabiliriz.⁴ (3) Entelektüel bir

4 Bu konuda benzer bir yaklaşım için bkz. Brym, 2015: 279.

grup/hareket özerklik/bağımsızlık arayışındaysa entelektüel faaliyetin içsel doğasına ilişkin belirli bir özeni öne çıkardığını, angaje bir grup/hareket olarak davrandığında ise bu konuda daha zayıf kaldığını düşünebiliriz.

Sınıfsal Konumlar Arası Geçiş Örneği Olarak Birikim Dergisinin İki Dönemi⁵

1975 yılında yayın hayatına başlayan Birikim dergisi, amacını reel sosyalizmin içeriden bir eleştirisini sunmak olarak tanımlamıştı. Bu amaçla Karl Marx'ı ve Marksizmi yeniden ele almak ve bilgisizlikten kaynaklı olarak Marksist teorinin bozulan saflığını gidermek amacıyla öze dönerek ustaların (Marx ve Lenin'in) düşüncelerini yeniden diriltmek gerekiyordu (Birikim, 1975b: 3). Birikim dergisinin 1975-1980 yılları arasındaki yayınlarında Marksizm-Leninizm'den herhangi bir şüphe duyulduğuna dair bir açıklama bulmak mümkün değildir. Ayrıca Josef Stalin'in uygulamalarını ve genel olarak Sovyet sosyalizmini sahiplenmesi de dikkat çekicidir. Birikim dergisinin teorik ve pratik düzeyde cari uluslararası sosyalist harekete bağlılığı çok açıkça ifade edilmektedir (Belge, 1977a ve Laçiner, 1977a). Birikim dergisinin 1975-1980 yılları arasındaki sayılarında Marksist-Leninist çizginin dışındaki isimlere yer vermiş olması ise yalnızca okuyucuların "bilgi ve entelektüel düzeyini yükseltmek" amacıyla açıklanabilir. 70'li yılların Birikim'inde proletarya diktatörlüğü, öncü parti, Althuserci bir Marksizm-Leninizme (öze) dönüş vurgusu, sosyalizmin bilimsel bir gereklilik olduğuna yönelik inanç, diyalektik maddeciliği yeniden ele almanın önemi, Stalin'i sosyalizmin dışında görme noktasındaki tereddüt, demokrasinin -özellikle 70'li yılların son yıllarında daha fazla önem kazanmasına rağmen- "burjuva" düzeni içerisinde kurumsallaşmış biçimini dönüştürmeyi önemsemeyen bir tavır, işçi sınıfının merkeziliği gibi (1989'da başlayan) ikinci yayın döneminde "ortodoks" oldukları gerekçesiyle reddedilecek fikir ve kurumların tuttuğu ağırlık dikkate alındığında Birikim dergisi yazarlarının ana akım uluslararası sosyalist hareketin ve bu hareketin Türkiye'deki karşılığı olan örgütlerin "ortodoks" teorik çizgisinin dışına çıkmayı düşünmediği anlaşılmaktadır.

1989'dan itibaren ise Birikim dergisinin sosyalist harekete ve ideolojiye yaklaşımında belirgin bir değişim gerçekleşir. Birikim yazarları sosyalizmin sorunlarını ele almanın yeterli olmadığını, asıl olarak sosyalizmi tartışmak gerektiğini ifade etmeye başlarlar. Sorunların giderilmesi suretiyle kalınan

5 Çalışmanın bu bölümü, daha önce yayınlanan bir makaleden (Erbaş, 2020) konunun bu yazıyla ilgili olan kısımlarının özetlenmesiyle oluşturulmuştur.

yerden devam etmenin artık imkânı kalmamıştır. Sorun, öze/kökenlere dönerek ve bilgi/entelektüel düzeyi artırarak çözülecek gibi durmamaktadır (Laçiner, 1989). Birikim dergisi yazarları kendilerini Marksizm-Leninizm adıyla alınan ideolojik çizgiyle tanımlamayı da bırakmaktadırlar. O kadar ki, 1989'dan itibaren Birikim'de Lenin ismi hiç görünmemeye, Marx'a yapılan atıflar da azalmaya başlamaktadır. Hatta sosyalizm ile Marx ilişkisi dahi sorsallaştırılmaktadır (İnsel, 2007: 15-16). İşçi sınıfının sosyalist pratik içerisindeki işlevi ve önemine yapılan vurgu da zamanla ortadan kalkacaktır.

Anlaşılan o ki, Birikim dergisi yazarları, 70'li yıllarda sosyalist hareketin kitleselliğini sosyalist bir devrimin imkânına ilişkin bir işaret olarak algılıyorlardı ya da sosyalist harekette var olan bu algıya göre hareket ediyorlardı. Sosyalist harekete teorik olarak öncülük edecek platform olma iddiası derginin kendini o dilin içinde ifade etme zorunluluğunu doğuruyordu (Belge ve Laçiner 1997: 43). 1980 askeri darbesi sonrasında ise Türkiye'deki sosyalist hareketin dağılması, ayrıca SSCB'nin dağılışıyla birlikte neoliberalizmin hegemonyasını tüm dünyada kurumsallaştırması sonrasında Birikim dergisi bahsi geçen teorik bağlılıklarıyla olan ilişkisini değiştirmiştir. Sosyalizmi etik bir tercih olarak değerlendirmesi, sivil toplum ve hegemonya kavramı üzerinde yoğunlaşması, demokrasiyi sosyalizmin ve siyasi mücadelenin temel meselesi olarak daha net bir biçimde dile getirmesi, işçi sınıfının sosyalist mücadeledeki öneminin kayboluşu/azalışı, Birikim'in ilk yayın döneminde bulunmayan ama ikinci yayın dönemindeki yaklaşımlarının tanımlayıcı özelliklerinden bazılarıdır.

Bu değişime rağmen, Birikim dergisi kurucuları ve yazarları, Birikim dergisinin her iki döneminde belirleyici olanın teorik süreklilik olduğunu vurgulamaya devam etmişlerdir. İkinci yayın döneminde öne çıkan fikirlerin kökeninin ilk yayın döneminde olduğu iddia edilmiştir (Belge ve Laçiner, 1997). Ancak fikirlerdeki değişimin, yukarıda verdiğimiz liste göz önüne alındığında oldukça kapsamlı olduğunu ileri sürmek daha makul görünmektedir. Birikim dergisinin ortodoks bir Marksizm-Leninizm ideolojisinden eleştirel teoriyle daha yakın ilişki içindeki bir yaklaşıma doğru bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir (Erbaş, 2020). Süreklilik vurgusunun yine de göz ardı edilmemesi gerekebilir. Birikim'de, özellikle Ömer Laçiner'in yazılarında ortaya çıkan ve ilk biçimlenmesini ilk dönem Birikim'de de bulabileceğimiz belirli bir insan ve toplum anlayışında temellenen bir sosyalist teorinin sürekliliği gözlemlenebilir. Bu durumda en iyi ihtimalle, Türkiye'deki dağınık haldeki sosyalist hareketi bilgilendirmek ve entelektüel düzeyini yükselterek ortak bir tartışma platformu olmak maksadıyla kurulmuş olan

Birikim dergisinin, kurulurken ortaya koymuş olduğu platform olma ya da başka bir deyişle entelektüel özerklik iddiasını gerçekleştirmediğini ve Birikim dergisi yazarlarının kendilerini Gramsci'nin organik entelektüele biçtiği görevin yerine getirilmesiyle bağlı hissettiklerini iddia edebiliriz. İlk dönemde sosyalist hareketten özerkliğini koruyamayan Birikim yazarları, hareket ortadan çekildiğinde (ikinci dönemde) özerklik vaadini gerçekleştirme imkânını bulmuştur denebilir. “Diyalektik maddeci’, Marksizm-Leninizm demenin özel bir açıklayıcı değeri kalmamış” (Belge ve Laçiner 1997: 34) olduğu tespitinin yapılabilmesi için ortamın değişmesi gerekmiştir. “Belirli varsayımları açıktan eleştirmeme, onların içerisinden konuşmaya çalışma tavrı” (Belge ve Laçiner 1997: 39) ancak sonradan terk edilebilmiştir.

1980’li yıllardan itibaren, bir kısmının Birikim dergisi ve ilgili yayınevlerinde (Birikim ve İletişim Yayınları) de yayınlanmış bulunan kimi sosyalist/Marksist yazarların çalışmalarında sosyalizmin tanımlanması konusunda köklü denilebilecek bir yaklaşım değişikliğinin tezahürlerinin hakim olduğunu söylemek mümkündür. Birikim dergisi yazarlarının da bu tür bir değişime eşlik ettiğini söylemek mümkündür. Birikim dergisinin, 1989’da başlayan yayın döneminde solun/sosyalizmin bir varoluş bunalımı içinde olduğu ve sosyalizmi yeniden tanımlama gerekliliği vurgulanacaktır. Birikim’de sosyalist deneyimin başarısızlığının temel nedenlerinin tespiti yapıldığında sosyalist deneyimden kalan teorik ve pratik mirasın bir yeniden başlangıç için sunabileceği olanakların listesinin azlığı görülecek ve bir tür öze dönüş vurgusu yeniden başlangıç için öne çıkacaktır (Laçiner, 1989). Öze dönüş düşüncesi bu kez yalnızca Marksist düşüncenin temel kaynaklarını yeniden ele almakla sınırlanmaz; sosyalizmin doğuşu modernlikle ilişkilendirilerek seküler modern toplumsal tahayyül içinde anlamlandırılmaya çalışır. Sosyalizm kaybettiği özü, tam da kendi doğuş koşullarını yaratan modernliğin başlangıcında bulacaktır. Bu yönüyle Birikim’de sosyalizmin bir tür modernizm olarak tanımlandığını görmek mümkündür. Bu tür bir tanımın amaçlarından birinin sosyalizmin dahil etme kapasitesini geliştirmek olduğu söylenebilir. Hem sosyalist deneyimlerdeki pratiğinin yetersizliği (sosyalist hareketin ortadan çekilişi) fikri hem de teorik yenilenme ihtiyacının bu tür bir dahil etme meselesini öne çıkardığını düşünmek mümkündür.

Sosyalizmi modernlikle birlikte başlatmak, modernliğin birçok kurum ve fikrini sosyalizmle birlikte yeniden düşünmek için de bir gerekçe oluşturur. Sözgelimi Birikim dergisinde siyasi liberalizmin ilke ve kurumları (Bora, 2011: 60-70) ve kapitalizmin insanlığın ilerlemesi için sunduğu imkânlar sosyalizm adına yeniden değerlendirilerek, sosyalizmin kapsamı içine alın-

çak unsurlar belirlenmeye çalışılır (İnsel, 2005; Bora, 2011: 98). Milliyetçilik dahi bir tür vatanseverlik formunda sosyalizmin dışarda bırakamayacağı bir düşünce olarak değerlendirilir (Bora, 1993). Böylelikle kapitalist modernliğin olumsuz yönleriyle mücadelede belirli bir sınıfla değil toplumun geniş bir kesimiyle ittifak cephesi oluşturmak amaçlanır. Merkezi bir devrimci özne veya örgütün olmadığı koşullarda sosyalist entelektüelin görevi hangi fikri zeminde bir araya gelineceğine dair temel kriterleri belirlemektir. Bu çalışma kapsamında Birikim’de sosyalizme dâhil edilenlerin bir listesini vermek ve bunları tartışmak söz konusu olmayacaktır (Erbaş, 2014: 183-198). Siyasi liberalizm, milliyetçilik ve kapitalizm örnekleri dâhil etme kapasitesinin ne kadar genişletilebileceğini göstermek için yeterli bulunabilir.

Kısacası, Birikim dergisi yazarlarının siyasi ideolojisinde 1989 tarihinden itibaren kapsamlı bir değişimin gerçekleştiğini söylemek gerekir. Farklı toplumsal ve siyasal bir bağlamda belirli bir siyasal/sınıfsal harekete bağlılıktan dolayı sosyalizm ideolojisini belirli bir şekilde tanımlamak söz konusuysen bu tür bir bağlılığın anlamının kalmadığı koşullarda sosyalizm konusunda farklı bir tanımlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Birikim dergisi yazarları kendilerini belirli bir siyasi grup veya sınıftan özerkleştirdiklerinde yalnızca sosyalizmi farklı şekilde tanımlamak durumunda kalmamışlar, entelektüeller olarak kendi özerkliklerini vurgulayan bir ideoloji tanımını da öne çıkarma gereği duymuşlardır. Toplumsal zeminini bir anlamda kaybetmiş olmanın telafisi ise sosyalizmin dahil etme kapasitesini geliştirme adına farklı ideolojik pozisyonlara atfedilen çeşitli kavram ve kurumları sosyalist ideolojiyle belirli sınırlar dahilinde telif etmek olmaktadır. Böylece toplumun çeşitli kesimleriyle sosyalizmi ilişkili kılacak bir ideolojik çerçeve oluşturmaya yönelmişlerdir.

Entelektüel Özerklik ya da Modernizm Olarak Sosyalizm⁶

Birikim dergisi yazarları özerkliklerini ortaya koyarken, entelektüel faaliyetin içsel doğasını öne çıkarmayı da ihmal etmeyecektir. Modernizm olarak sosyalizm bu tür bir entelektüel pozisyon için işlevsel olmuştur.

Modernizm olarak sosyalizm bir tür özne felsefesinden yola çıkar. İnsanın yeryüzündeki yaşamını bir tür mücadele olarak ele almak ve bu mücadelenin temel amacını kendi yaşam koşullarına hâkim olmak ya da özgürlük olarak tanımlamak, sosyalizmi bu mücadele bilincine sahip çıkan bir özne felsefesi olarak ortaya koymak anlamına geliyor. Bu özne felsefesinde in-

6 Yazının bu kısmı temel olarak yayınlamamış doktora çalışmamın (Erbaş, 2014) belirli kısımlarından özetlenerek oluşturulmuştur.

san, hem doğal koşullar hem de kendi doğal yönüyle mücadele etmek durumundadır. Böylelikle zihni kapasitesini ön plana çıkardığı, bu kapasite sayesinde ortaya koyduğu yaratıcı-üretici faaliyetlerle doğal olanın, başka bir ifadeyle, insana içsel ve dışsal zorunlulukların oluşturduğu engelleri aşarak/gerileterek oluşturulacak olan toplumsallık, bütünsel insanın ortaya çıkışını da sağlamış olacaktır (Laçiner, 2007: 213-4). Laçiner'de neredeyse Aristotelesçi bir tür arada-varlık olarak yeryüzünde konumlandırılan insanın, doğal belirleyiciler karşısında kendi türsel varlığını belirleyici kılması, onu adeta yeryüzündeki varoluş *telos*'una yaklaştıracaktır.⁷ Bu nedenle, “[s]adece doğal bir varlık olmadığımızı, insan denen eşsiz türün şu doğa üzerindeki tarihini, kendi özgünlüğünün daha da belirginleşmesinin, insanın ayırdedici vasıflarının daha da berraklaşmasının tarihi olarak” (Laçiner, 2007: 129) okumak gerekir. Laçiner, insanın ayırt edici türsel varlığının hiçbir yönünün doğallığından kaynaklanmadığını özellikle vurgulamaktadır. Doğal ihtiyaç ve güdülere insani tözler kazandırmanın ötesinde “insanın insan vasfının gelişmesi ve bunun yarattığı ihtiyaçlara has etkinlikte bulun[ması]” ise insani gelişmenin daha temelli bir şartıdır. İnsanın yeryüzündeki tarihi, doğal ihtiyaçların “kölesi” olmaktan, doğal “ihtiyaçların tatmini ile sınırlanmış bir yaşam ve varoluş tazın[dan]” uzaklaşan eşsiz bir tür olarak insanın doğal olandan farklı, özgün yönünü ortaya çıkarmasının ve bu türe özgü ayırt edici vasıfların belirginleşmesinin tarihi olarak okunmalıdır (Laçiner, 2007: 217). İnsan, adeta, yeryüzünde kendi türsel özelliklerinin belirleyici olacağı ikinci bir doğa yaratmakta, başka bir deyişle, kültür ve uygarlaşmaya ulaşmaktadır. Bu noktada doğa ile mücadele sırasında ihdas edilen insani kurumların (toplum, kültür, siyaset, ekonomi) insanın karşısına doğallaştırılarak birer zorunluluk olarak çıkartılmasına da dikkat etmek gerekecektir.

Bu özne felsefesi kendiliğinden sosyalizmin tanımına ulaştırıyor. Sosyalizm, insanın yeryüzü mücadelesinde önüne çıkan bütün bu (doğal ve insani) engeller karşısında alacağı siyasal ve toplumsal tavırla ilgilidir. Sosyalizm, insanın üretici-yaratıcı potansiyelinin önünü açan, insanın varoluş mücadelesine sahip çıkarak özgürleşmesini amaçlayan bir ideolojidir (Laçiner, 2007: 95). Bu şekilde tanımlanmış sosyalizm, Laçiner'e göre, modernlikle birlikte ortaya çıkmıştır. Modernliğin kurucu fikri, “insanın varoluş kural ve koşullarını değiştirebileceği, böylece varoluş tarzını belirleyebileceği ve

7 Burada özellikle Laçiner üzerinde durulması, Birikim yazarlarının Laçiner'in düşünsel sentezini tüm ayrıntılarıyla ve bütün sonuçlarıyla kabul ettikleri kabulüne yaslanıyor. Fakat toplumu ve siyaseti kavrayış biçimi açısından, Birikim dergisinin diğer yazarlarının da sahip olduğu kimi ortak kabullerin Laçiner'de derli toplu bir şekilde temsil edildiğini söylemek mümkündür.

geliştireceği” fikridir (Laçiner, 2013: 10). Modernliğin öncelikle tasavvurda gerçekleştirdiği bu devrimci fikir (modernizm) “insanların üretici-yaratıcı kapasitelerinin her boyutta ve çok yönlü bileşimlerle gerçekleşebilme yolunun açılması”nı sağlayarak modernliğin olduğu kadar sosyalizmin de kurucusu olmuştur (Laçiner, 2007: 214). Laçiner, böylelikle sosyalizmin yeniden ihyası için gerekli olan özün nerede bulunacağını göstermiş oluyor. “Modern çağın (...) başlangıç noktasını yeniden ele almak zorundayız” (Laçiner, 2007: 128) diyen Laçiner, bir öze dönüş çağrısı yapmakta ve sosyalizmi de modernliğin “ruhunu temsil eden”, onun “en tutarlı ve kararlı temsilcisi” (Laçiner, 2010a: 76) olarak, bir tür modernizm olarak tanımlamaktadır.

Sosyalizmin modernizmiyle insanlığın tarihsel/varoluşsal özgürlük mücadelesinin ebediliği ve ezeliğinin birbiriyle çakışmadığı ise açıktır. Dolayısıyla, insanın hem doğaya hem de insani şeylerin doğallaştırılmasına yönelik özgürlük mücadelesi eğer insanın ezeli mücadelesinin bir parçası ve aynı zamanda solun/sosyalizmin toplumsal ve siyasal ifadesiyse, sosyalizmin modernizmi ile insanlığın tarihsel mücadelesinin ezeli ve ebediliğinin birbiriyle çakışmaması bir açıklama sorunu ortaya çıkarır. Laçiner, bu noktada, sol ve sosyalizm kavramları arasındaki farka işaret edecektir: “Eş sayılabilecek bir genelleme düzeyinden jenerik solu bir kavram olarak, sosyalizmi ise onun modern çağlarda içeriklendirilmiş hali olarak tanımlıyoruz [...] [B]urada solu, bütün tarihsel dönemler ve zihniyet tarzları –dünyaları– içinde insani-toplumsal sorunlara ezilenler, yoksullar, yoksunlar, sömürülenler, aşağılananlar açısından, onlara göre adaleti ve hatta eşitliği sağlayacak yol ve yöntemlerin arayışına hasredilmiş –ezeli– bir yaklaşım olarak anlıyoruz” (Laçiner, 2010b: 22). Modernlikle beraber ortaya çıkan sosyalizm ise “insanlığın başlangıcından beri sürdürdüğü eşitlik ve özgürlük arayışının modern çağla açılan ufukta ‘yeniden şekillenmesidir’” (Laçiner, 2010a: 76). Bir taraftan insanın yeryüzündeki mücadelesi kendi çalışması ve yaratıcı-üretici faaliyetleriyle ortaya koyduğu bir özgürlük mücadelesiyken sosyalizmi modernlikle başlatmak, ancak mücadelenin kendiliğindenliğiyle (sol) mücadelenin bilincine varılmış biçimi (sosyalizm) arasına bir ayırım koymak anlamına gelir.

Sağ ve sol ayırımının bugünkü anlamıyla varlık kazanabilmesi veya solun bilincine varılmış bir etkinlik kazanabilmesi için de modernliğin beklenmesi gerekmektedir. Böylelikle “siyasetin toplumda özerk bir varlık ve anlamı” olması ve siyasallığın seküler bir boyut kazanabilmesi söz konusu olabilmıştır (İnsel, 2007: 17-18). Böylece siyaset topluma/yeryüzüne iner ve siyasetin meşru özneleri tüm insanlar olur. Ulusun seçtiği meclisin üstünde bir irade olmaması, toplum ötesi bir konumun tahakkümüne karşı çıkılması, kurulu

kadim düzenin meşruiyetinin reddedilmesi ve yeni bir kuruluş iradesinin simgesi olmak anlamında siyasallığın ortaya çıkışı sosyalizmin varlığını belirler (İnsel, 2007: 12). “Solun ne olduğunun tanımlanmasıyla, siyasetin ne olduğunun açığa çıkarılması arasında dolaysız bir ilişki vardır. Çünkü sol ve sağ simgeleri, siyasetin toplumda özerk bir varlık ve anlamı olduğu zaman anlamlıdır” (İnsel, (2007: 18). Başka bir deyişle, “sol için siyaset, toplumun üyelerinin ortak kaderlerine sahip çıktıkları, bu anlamda toplumu kurdukları asli alandır.” Sol kişileri kurucu özneler olarak götür ve böyle görülmesini ister, ayrıca “toplumun temsili bir özne olarak kendini temsil etmesi sürecini öne çıkarır” (İnsel, 2007: 20). Laçiner ve İnsel, sol ile seküler tahayyülü ve siyasallığı birbirine bağlayarak solun sağ ile arasındaki ayrımı temellendirmiş olurlar. “[S]ağın ayırt edici özelliği, insani ve toplumsal yaşamı birtakım yasa ve kuralların düzenlediğine ya da düzenlemesi gerektiğine duyulan inançtır. Sağ, söz konusu yasa ve kuralları insanların kendi değer, bilgi, irade ve deneyleri ile oluşturacakları şeyler olarak görmez. Böyle sunulduğu durumda dahi, onları insan iradesinden bağımsız işleyen bir kaynağa –Tanrı, evrensel akıl ya da doğa- atıf yaparak sunar” (Laçiner, 2007: 102). Sol, sağın tersine “kendi öz varoluşu dışında bir referans kaynağı, bir yasa koyucu” kabul etmez ve özsel farklılıkların ve hiyerarşinin aşıldığı bir eşitlik durumunu amaçlar (Laçiner, 2007: 104). Bu yönüyle modern çağı başlatan hamleler sol yönelimle yüklüdürler (Laçiner, 2007: 103).

Seküler tahayyülün özgürlükçülüğüne rağmen sınırlayıcı bir yönü olduğunu da vurgulamak gerekir. Nasıl ki, insan, onu var ettiği için toplumsal olanın *töz*'üye (İnsel, 2012: 67), aynı insan, bu bilinçle (seküler tahayyülle) insani varoluşun hakikatini açıklama kudretine de sahip olabilir. Ancak böyle olmamakta, “insana ait alanın kesin ve tümel olarak bilinmesinin mümkün” olmadığı iddia edilmektedir (İnsel, 2007: 64). Laçiner, benzer bir biçimde, toplumun ve tarihin yasalarını keşfetme iddiasıyla insanın kendi tarihini yapma iddiası arasında bir zıtlık olduğunu öne sürer. Toplumun yasalarını keşfetmek iddiası muhafazakârlığa ve hatta totaliterleşmeye (en azından yöneten-yönetilen ayrımının sürekli kılınmasına) neden olabilir. Öyleyse mutlak bir bilginin, yasanın ve mutlak doğrunun olmadığı, olamayacağı içselleştirilmelidir. Tabii, eyleme yön verecek bilgi, fikir ve tespitler söz konusu olabilir ve bunlar savunulabilir. Ama sahip olunan fikirler, doğrular ve tespitler başkalarınınkini ikincil konuma düşürmemeli, onların da eş değerde bir meşruiyete sahip olduğu kabul edilmelidir. Özgürlüğün, farklı fikirlerle açık oluşun ve bunun bitimsiz bir süreç olarak kabul edilmesinin sosyalizm için olmazsa olmaz olduğu dile getirilmelidir (Laçiner, 2007: 193-198). Biri-

kim’de ortaya konulan seküler tahayyülün hakikatin tekelleşmesine direnme gibi bir özelliği olduğu gibi aynı zamanda farklı görüşlerden istifade etmeyi de mümkün hale getirdiği anlaşılıyor. Bu anlayışlardır ki, Birikim’de Marx sorunsallaştırılabildiği gibi⁸, siyasi liberalizm ve sosyalizm arasında bir tür sentez ortaya konabiliyor ve kapitalizmin dahi tüm yönleriyle reddedilmesi iddiasının öne sürülebilmesinin önü açılıyor.

Birikim’in özellikle ikinci yayın döneminde belirginleşen sosyalizm anlayışıyla, entelektüeller sosyolojisinin entelektüel faaliyetin içsel doğasına ilişkin ortaya koymuş olduğu fikirler arasındaki yakınlık ortadadır. Sözelimi, Mannheim’de gördüğümüz sosyolojik tahayyül ile özellikle Laçiner’in yazılarında belirginleşen özne felsefesinin seküler tahayyülü arasındaki benzerlik ya da Gouldner’in eleştirel söylem kültürüyle veya Benda’nın hakikate atfettiği edimsellikte Birikim’de görülen, insana ait alanın kesin ve tümel bilgisine ulaşılamayacağına ilişkin düşünce arasındaki tutarlılık dikkat çekicidir. Birikim dergisi yazarlarının, entelektüel faaliyetin içsel doğasına ilişkin özellikleri sosyalist bir düşünce ve pratik anlayışının temeli olarak gördükleri anlaşılıyor. Entelektüeller sosyolojisinin entelektüellerin özerk/bağımsız bir kategori olarak varlık sebeplerini gerekçelendirirken kullandıkları kriterler Birikim dergisi yazarları tarafından sosyalizmin yeni tanımı için işlevsel hale geliyor.

Sonuç

Bu yazıda, entelektüeller sosyolojisinin kavramsal araçlarıyla sosyalist bir dergi olarak Birikim’in 40 yıllık yayın hayatı içinde geçirmiş olduğu temel bir sönüşüm anlaşılmaya çalışılmıştır. Entelektüeller sosyolojisi literatüründe yer alan başlıca ve ilk temel çalışmaların entelektüele atfettiği normatif konum bir tarafa bırakıldığında, entelektüelin farkı sınıfsal konumlar içerisinde yer alabileceğine dair bir öngörüsü olduğu görülmektedir. Entelektüelin özerk veya bağımsız bir konumda yer alabilmesini mümkün kılan ise sahip olduğu entelektüel formasyonun nitelikleri (kültürel sermaye sermaye) ya da Gramsci’den yola çıkarak denebilir ki entelektüel faaliyetin içsel

8 Modern bir ideoloji olarak sosyalizmi tanımlayan en önemli özellik “siyasetin yeryüzüne inmesi” anlamında seküler bir toplum ve siyaset kavrayışıysa, modernist toplumsal tahayyül ve buna uygun siyasal pratik, Marx’ı ve Marksizmi önceleyecektir. Marx, modern toplumsal tahayyülü ifade ettiği oranda özgürlükçü sosyalizm için anlam kazanır. Diğer taraftan, Birikim’de görülen öze dönüş vurgusu, Marx’ı kolayca bir tarafa bırakmayı engeller. Modern tahayyülün Marx’taki ifadesini ortaya koymak, Marx’ın sosyalist hareket içerisindeki önemi sürdüğü oranda ve sosyalizmin ilk bir tam sunumunun öğelerini içerdiği ölçüde, bir gerekliliktir. Başka bir deyişle, Marx, modern tahayyül biçimini temsil ettiği oranda önemlidir. Aksi taktirde, sosyalizmdeki sorunların kaynağı olarak sunulması söz konusudur. Marx’ın bu iki yönünü birbirinden ayırmak gerekecektir (İnsel, 2012; Laçiner, 2007).

doğasıdır. Entelektüeller toplumsal ve siyasal koşullara bağlı olarak belirli bir sınıfa angaje olarak hareket edebildikleri gibi bağımsız veya özerk bir konuma da çekilebilirler.

Birikim dergisi yazarlarının, bir entelektüel hareket olarak 1989'dan itibaren özerk/bağımsız bir pozisyon içerisinde davranmaya başladığı görülebilir. 1975-1980 yılları arasında sınıfsal harekete bağlı bir entelektüel pozisyonda kalmayı tercih eden Birikim dergisi yazarları, sınıfsal hareketin zayıflaması, bir devrim beklentisinin ortadan kalkması, Uluslararası sosyalist hareketin etkililiğinin ortadan kalkması ve neoliberal kültürel hegemonyasının yayıldığı 1989 sonrası şartlarda, özerk bir entelektüel hareket olarak kendilerini tanımlamayı tercih ettikleri görülmektedir. Birikim dergisi yazarlarının özerklik talebini değişen sosyalizm anlayışlarında tespit etmek mümkündür. Sosyalizmin dahil etme kapasitesini genişletmeye dönük bir içerikle sosyalizmi tanımla isteğinde ve sosyalizmi bir tür modernizm olarak tanımlarken seküler tahayyüle verilen önemde izleyebileceğimiz özerklik talebi, entelektüeller sosyolojisinin öngörüsüne uygundur.

Kaynakça

- Argın, Ş. (2008). Bir Sosyalist Düşünce Platformu: Birikim. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Cilt 8 (Sol)*, (ed. T. Bora ve M. Gülteginil). İstanbul: İletişim Yayınları, 967-988.
- [Belge, M.] (1977). Biz Bize Benzeriz. *Birikim*, Sayı: 34, 43-45.
- Belge, M., Laçiner, Ö. (1997). Sosyalist Eylem Kendi Amacına İçrek Olmalı. *Birikim*, Sayı: 100, 33-44.
- Benda, J. (2011). *Aydınların İhaneti* (çev. C. Soydemir). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Bora, T. (2011). *Sol, Sinizm, Pragmatizm* (İkinci Baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (1993). Milliyetçilik: mikro mu, makro mu? *Birikim*, Sayı: 45/46, 17-23.
- Brym, R. J. (2015). Intellectuals, Sociology of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Second Edition (ed. J. D. Wright), 277-282. Amsterdam: Elsevier.
- Erbaş, Y. (2014). Türkiye'de Sol Düşünce ve Yerlilik Sorunsalı: Birikim Dergisi Örneği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Erbaş, Y. (2020). Siyasal Dönüşümlerle Entelektüel hareketlerin İlişkisi Üzerine: Birikim Dergisi Örneği. *Sosyoloji Notları*, Cilt: 4, Sayı:1, 2-15.
- Gouldner, A. W. (1993). *Entelektüelin Geleceği* (çev. A. Özen ve N. Tunalı). İstanbul: Eti Kitapları.
- Gramsci, A. (2010). *Gramsci Kitabı, Seçme Yazılar 1916-1935* (haz. D. Forgacs) (çev. İ. Yıldız). İstanbul: Dipnot Kitap.
- İnsel, A. (2012). *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi* (Altıncı baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.

- İnsel, A. (2005), Otuz Yıllık Serüven: Dinlenmek veya Özgür Olmak. *Birikim*, Sayı: 191, 30-35.
- İnsel, A. (2007). *Solu Yeniden Tanımlamak* (Dördüncü baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kurzman, C. ve Owens, L. (2002). The Sociology of Intellectuals. *Annual Review of Sociology*, Sayı: 28, 63-90.
- Laçiner, Ö. (1977). Sovyetler Birliği Sorunu II. *Birikim*, Sayı: 32, 11-22.
- Laçiner, Ö. (1989). Yeniden Sosyalizm ve Sosyalizmde Devrim. *Birikim*, Sayı: 1, 19-32.
- Laçiner, Ö. (2007). *Sosyalizmde Devrim*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Laçiner, Ö. (2010a). Söze İnsanla Başlayalım. *Birikim*, Sayı: 251-252, 73-78.
- Laçiner, Ö. (2010b). Sunuş. *Birikim*, Sayı: 250, 22-25.
- Laçiner, Ö. (2013). Özgürlük ve Eşitliğin İç İçeliği (I). *Birikim*, Sayı: 296, 10-13.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya* (çev. M. Okyayuz). Ankara: Epos Yayınları.
- Mannheim, K. (2017). *Kültür Sosyolojisi* (çev. M. Yalçınkaya). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Sartre, J. P. (2015). *Aydınlar Üzerine* (çev. A. Bora). İstanbul: Can Yayınları.
- Şahbaz, Y. (2019). Şerif Mardin ve Aydın Meselesi: Dönemsel ve Düşünsel Bütünlüğü İçinde Bazı Soru(n)lar. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*. Yıl: 16, Sayı: 57, 61-79.
- Türk, H. B. (2010). Bir Dergiyi Konumlandırmak: *Birikim*, Çankaya University of Human Social Sciences, Cilt 7, Sayı: 1, 127-142.